

מסכת פסחים סוגיה 1 זריזין מקדימין למצוות

ע"ן: גמ' ורש"י ד, דא (והשתא – לאימנועי ממצוה)

תוס' שם ד"ה שנאמר

רא"ש סוף אות א

רי"ף א, ב (והשתא – לאימנועי ממצוה)

ר"ן שם ד"ה והשתא, נבדוק

תוס' בבא בתרא ה, ב ד"ה כי

משנה וגמ' יומא כ, א-כ, ב (בכל יום תורמין – היכי מקדמינן)

מתני' בכל יום תורמין את המזבח בקריאת הגבר או סמוך לו בין לפניו בין לאחוריו וביה"כ מחצות וברגלים מאשמורה הראשונה ולא היתה קריאת הגבר מגעת עד שהיתה עזרה מלאה מישראל:

גמ' תנן התם אברים שפקעו מעל גבי המזבח קודם חצות יחזיר ומועלין בהן לאחר חצות לא יחזיר ואין מועלין בהן מנה"מ אמר רב כתוב אחד אומר כל הלילה והקטיר וכתוב אחד אומר כל הלילה והרים הא כיצד חלקהו חציו להקטרה וחציו להרמה מתיב רב כהנא בכל יום תורמין את המזבח בקריאת הגבר או סמוך לו בין לפניו בין מלאחוריו וביום הכפורים מחצות וברגלים מאשמורה הראשונה ואי סלקא דעתך מחצות דאורייתא היא היכי מקדמינן (והיכי מאחרינן)

רש"י שם ד"ה ואי דאורייתא הוא היכי מקדמינן.

גרסינן ולא גרסינן היכי מאחרינן הלא כל חציו ראוי להרמה ומה לנו אם יאחר:

תוס' שם, ב ד"ה היכי

היכי מקדמינן והיכי מאחרינן. רש"י לא גרס היכי מאחרינן ונראה לי דשפיר גרס ליה דכיון דזמנו קבוע מחצות ואילך היכי מקדמינן ברגלים ובכל יום היכי מאחרינן דמשמע שלעולם היו רגילים לתרום בקרות הגבר סמוך לו מלפניו או מלאחוריו ואמאי והא זריזין מקדימין למצות וכי היכי דתמיד של שחר זמנו עד ד' שעות ואפ"ה היו מקדימין בהאיר המזרח דהיינו מתחילת זמן שקבעה לו תורה ה"נ אמאי מאחרינן ליה לכתחילה עד קרות הגבר:

אמנם שיטת התוס' מובנת, אך דברי רש"י באמת צריכים ביאור.

חגיגה ז, ב

סבר רב יוסף למימר מאן דאית ליה עשרה בנים לא ליסקו האינדנא חמשה ולמחר חמשה אמר ליה אביי פשיטא הי מינייהו משוית להו פושעים והי מינייהו משוית להו זריזין

גליוני הש"ס ד"ה דכתיב, ד"ה שנאמר

מכילתא פרשת בא מסכת דפסחא פרשה ט

ושמרתם את המצות ר' יאשיה אומ' אל תקרי כן אלא ושמרתם את המצוות כדרך שאין מחמיצין את המצה כן אין מחמיצין את המצוה אלא אם בא מצוה לידך עשה אותה מיד.

יד מלאכי כללי הדינים רטז

מהי נקודת המחלוקת בין היד מלאכי וגליוני הש"ס?

רש"י לעיל ב, א ד"ה בכי טוב

מכתם פסחים ד, א

ותניא: כל היום כשר למילה אלא שזריזין מקדימין. כלומר אע"פ שכל היום כשר למילה נהגו כל ישראל להשכים ולמול בזריזות.

שערי תשובה או"ח רכט, סק"ב

שנהגו לברך (ברכת החמה) באסיפת עם וכמ"ש בשם מהר"ל ובמח"ב כתב שאינו אלא משום ברוב עם וכו' ולכן הזריז לברך כשרואה הנץ החמה שפיר דמי לברך ביחיד מלאחר עד אחר התפילה לברכה בעשרה ומוכח בראש השנה דף לב, ב דטעם דזריזין מקדימין דחי לטעם דברוב עם

ערוך השולחן יו"ד רסב, ח

גמ' מגילה כ, ב כל היום כשר לקריאת המגילה

רש"י שם ד"ה כל היום

מתני' כל היום כשר. ואע"ג דקיימא לן זריזין מקדימין למנות דכתיב ושכס לכרסם צנקר (בלאשית כב) אפילו הכי כשר כל היום:

טורי אבן שם

בטורי אבן שם כתב שמשמע מרש"י שלומדים מכאן שאע"ג שלא הקדים כזריזין – יצא. ותימה הוא, שהרי זה דבר פשוט, וכי יעלה על הדעת משום שלא עשה מצוה מן המובחר פטור לגמרי?! מה ההסבר לדברי רש"י הללו?

רמ"א או"ח כה, א

מיהו אם תפילין מזומנים בידו ואין לו ציצית, אין צריך להמתין על הציצית, אלא מניח תפילין וכשמביאים טלית, מעטפו (דברי עצמו).

מ"א שם סק"ב

אע"פ שיש לומר שיעשה אחר כך המצוה יותר מן המובחר.

שבות יעקב ח"א לד

שאלה בחג הסוכות בשעת ההלל הביאו לאחד אתרוג ולולב עם שאר מינים והיה ע"פ הדין כשר לצאת בו ולא רצה לצאת בה כי רוצה להמתין שעה או שתים שיביאו לו אתרוג מהודר ויותר נאה אי שפיר דמי למיעבד הכי או נימא דזרזין מקדימין למצוה עדיף:

תשובה הנה לכאורה נראה דזרזין מקדימין עדיף וראי' לזה מהא דאיתא בתורת כהנים ובש"ס דמנחות דף ע"ב אמר ר' יהודא חביבה מצוה בשעתה שמיד הוא מביא עשירת האיפה ואין ממתין לו עד שיעשיר ויביא כשבה או שעירה ר' אליעזר אומר חביבה מצוה בשעת' בערכין מיד הוא נותן סלע ואין ממתין לו עד שיעשיר ויביא חמש סלעים עכ"ל והובא בילקוט שמעוני ויקרא דף קכ"ט סוף ע"ד ע"ש הרי דאף למצוה מן המובחר אין מאחרין וכה"ג מבואר בא"ח סי' כ"ח דאם תפילין מזומנים בידו ואין לו ציצית א"צ להמתין על הציצית אלא מניח תפילין וכשמביאין טלית מעטפו עכ"ל וכתב שם ג"כ המ"א בס"ק ב' וז"ל וכה"ג ביבמות דף ל"ט כל שהווי מצוה לא משהיין אע"פ ש"ל שיעשה אח"כ המצוה יותר מן המובחר וכן הוא בילקוט ויקרא סוף דף קכ"ט חביבה מצוה בשעתה ע"ש ובמנחות עכ"ל המ"א וא"כ ה"ה בנדון דידן אכן כד מעיין שפיר יראה דכל (מה) [זה] יש לדחות דמהאי דתורת כהנים אין ראי' (מלבד ד"ל דהת' גזירת הכתוב הוא היתא למוד ממנו דמקום אחר דהוי כשני כתובים הבאים כא' ואין מלמדן) ד"ל ודאי דאין ספק מוצי' מידי ודאי להתאחר במצוה דאולי יתעשר אף גם דהוא מידי דלא שכיח כדאמרנן בגיטין חברך איעתר לא תאשר וכה"ג מצאתי לחלק בתשובת עבודת הגרשוני סי' ב"ב ע"ש וגם מהאי דיבמות דקאמ' שם בדף ל"ט ע"א תלה בקטן עד שיגדיל או בגדול עד שיבא ממדינת הים אין שומעין לו אמאי נטר דילמא אתי וחליץ אלא כל שהווי מצוה לא משהיין ע"כ גם מהתם אין ראייה דהתם ג"כ מה"ט כיון דהוא רק על הספק דלמא אתי וחליץ או דלמא אתי גדול ממדינת הים ומייבם וכיון שהוא במדינת הים ואי אפשר לידע דעתו מספיקא שהווי מצוה לא משהיין מלבד דהתם ל"ל ג"כ הטעם דלא לעוגנא כל כך כי הרבה חששו חז"ל לתקנת עגונת ואפשר דגם זה נכלל בלשון הש"ס שהווי מצוה לא משהיין.

ובזה יש לדחות ג"כ מ"ש בתשובת תרומת הדשן סי' ל"ה ראי' מסוגיא זו ע"ש. ומ"מ לענין דינא דעתו עיקר שם כמה שפסק בש"ע בא"ח סי' תכ"ו כל היכא דראוי להסתפק שתעבור המצוה אין משהיין אותה אפי' כדי לעשות מן המובחר וכן הסברא נותנת אף דראייתו אינו מוכרחת גם בתשובת בית יעקב סי' קמ"ב דף ק"ד ע"ג מפקפק על ראייתו של תרומת הדשן מדרכי' שונים ע"ש ורוצה לחלק וז"ל הא דאמרנן בהחולץ שהווי מצוה לא משהיין היינו דוקא לזמן מרובה אבל לזמן מועט משהיין (וכה"ג נוטה קצת לשון התוס' בסי' ל"ה דלזמן מרובה חיישינן שמא ימות ובחשש זה שמא ימות צריך עיון מכמה סוגיות הש"ס ריש יומא בפלוגתא דשמא תמות אשתו ובסוכה דף כ"ג וכו' ובש"ס ותוס' דעכ"ס וקידושינן גבי לעול' ישלש אדם ומי ידע כמה חיי יע"ש ובר מן כל דין זו היא חששא רחוקה דכל שחשב לעשו' מצוה מן המובחר ונאנס מעלה עליו הכתוב כאלו עשהו כדאית' בריש ברכות) ע"ש שכתב עפ"ז כמה חילוקי דינים ובודאי נעלם ממנו סוגיא דפ' החולץ דף מ"ז ע"ב קבל עליו אותו מ"ט שהווי מצוה לא משהיין הרי דצריך לעשות המצוה מיד ולא משהיין כלל ומ"מ מיד דקאמר בש"ס לאו דוקא אלא כל שעושה מצוה באתו יום ג"כ מקרי מיד וכמבואר במתני' פ"ט דטהרות ע"ש דפי' /בפי' הר"ש והרע"ב וכן מבואר בח"מ סי' ק"צ סעי' ט"ז פסק בתשובת צמח צדק סי' ק"ף הנשבע לשלם מיד זמנו כל היום וה"ה כאן ומכל מקום זרזין מקדימין והיינו מצפרא כדאשכחן באברהם ועכשיו נהגו כל העולם כזרזין /כזרזין/ לענין מילה להקדים מצפרא אבל יותר מאותו יום ודאי דהוי בכלל שהווי מצוה ולא משהיין אם לא שכוונתו לעשות מצוה מן המובחר אז מותר לשהות אפי' זמן מרובה כל שודאי לו שיבא לידו מצוה מן המובחר דזה ג"כ זרזי ועומד הוא לעשות מצוה מן המובחר ומחשבתו הטובה מצרף למעשה וראי' לזה מהא דאיתא ביומא דף ו' ע"ב היכא דאיכא טמא' וטהורים בהאי בית אב כולי עלמא לא פליגי דטהורי' עבדי טמאים לא עבדי כי פליגי לאהדורי' לאתויי טהורין מבית אב אחריני רב נחמן אמר היתר היא בצבור ולא מהדרינן ורב ששת אמר דחוייה בצבו' מהדרינן הרי להדיא היכא דחוייה היא בצבור מהדרינן אחר כהן אף דאיכא שהווי מצוה בזה קודם שימצא להדר אחר כהן אחר אפי' לעשות מצוה מן המובחר עדיף וגדולה מזו מצינו בפ"ק דסנהדרין דף י"ב ע"ב דאי אמרינן טומאה דחוייה /דחוייה/ היא בצבור מעברין ומאחרין הקרבן כדי לעשות מן המובחר /המובחר/ אלא דלכתחלה אין מעברין השנה לדחות כל קביעו' המועדים מה"ט וכמבואר ברמב"ם פ"א מה' ביאת מקדש זאת ועוד אחרת דאפי' מפני הגדיים וטלואים וגוזלות /וגוזלות/ שלא פירחו אע"פ שאין מעברין בשביל זה לבד לדחות כל המועדות מקביעתן אע"כ עושין אותן סעד לשנ' כדאית' שם בסנהדרין דף י"א ע"א אע"פ שיכולין להביא כשהן קטנים שכשרים אלא ודאי דמצו' מן המובחר' עדיף ומאחרין כל קביעות המועדים בשביל זה ועיין בש"ס דב"ק דף פ' ע"א מי שנדר ליקח בית בא"י ולישא איש אין מחייבין אותו ליקח מיד וכו' והא דפסק רמ"א בא"ח סי' כ"ה דאם תפילין מזומנים מידו א"צ להמתין על הציצית היינו משום דהתם לאו משום מצוה מן המובחר נגעי בה רק דראוי להקדים מצות ציצית ששקולה כנגד כל המצוות או משום שהיא תתיר כמבואר בטור וב"י מ"מ כל שאינו מצוי לפנינו ותפילין מוכנין לפנינו בודאי מצוה שבא' לידו אל יחמיצנה וליכא כאן גרעון מצוה כלל לכן ל"ל בנדון שלפנינו אם בודאי יובא לו אתרוג מהודר יותר יש להמתין על מצוה מן המובחר כנ"ל ה"ק יעקב:

מהי נקודת המחלוקת בין המ"א והשבות יעקב?

מאירי הוריות י, ב

לעולם יהא אדם מסלסל עצמו במדות ולא יהא פורק עול בעניניהם אפילו בדברים שאין מצוה או עברה תלויה בהם שכל אדם מסלסל עצמו באיזה מדה מקומו מושכר לו דרך צחות אמרו אין הקב"ה מקפח אפילו שכר שיחה נאה וכל שכן כשתבא דבר מצוה לידו שיהא מכלל זרזים מקדימים למצות ולא יתאחר בעשיית מצוה שאין זה אלא דרך מי שאינו עושה המצוה דרך כונה מעולה אלא כמי שעושה אותה דרך פירוק עול ומצוה מלומדה:

מסילת ישרים תחילת פרק ו, בביאור מדת הזרזות

אחר הזהירות יבוא הזרזות, כי הזהירות טובה על הלא תעשה והזרזות על העשה, והינו "סוד מרע ועשה טוב". וענינו של הזרזות מבאר, שהוא ההקדמה למצוות ולהשלמת ענינם. וכלשון הזה אמרו זכרונם לברכה (פסחים ד, א): "זרזים מקדימים למצוות". וזה, כי כמו שצריך פקחות גדולה והשקפה רבה לנצל ממוקשי היצר ולמלט מן הרע שלא ישלט בנו להתערב במעשינו, כן צריך פקחות גדולה והשקפה לאחז במצוות ולזכות בהן ושלא תאבדנה ממנו כי כמו שמסבב ומשתדל היצר הרע בתחבולותיו להפיל את האדם במכמורות החטא, כן משתדל למנוע ממנו עשיית המצוות ולאבדם ממנו, ואם יתרפה ויתעצל ולא יתחזק לרדף אחריהם ולתמך בהם, ישאר נעור וריק מהם בודאי.

שו"ע הרב או"ח צד, ה

היה רוכב על החמור אינו צריך לירד ולהתפלל אפילו יש לו מי שיתפוס את חמורו אלא מתפלל דרך הילוכו ויחזיר פניו לארץ ישראל אם אפשר לו וכן אם היה בספינה או על גבי קרון אם יכול לעמוד עומד ואם לא יושב במקומו

ומתפלל ויחזיר פניו לארץ ישראל אם אפשר לו ואם היה הולך ברגליו מתפלל דרך הילוכו אף אם אין פניו כנגד ארץ ישראל ואפילו שלא במקום סכנה ואפילו הולך לדבר הרשות לא הצריכוהו להפסיק הליכתו ולעמוד בשעת התפלה לפי שיקשה בעיניו איחור דרכו ויטרד לבו ולא יוכל לכוין והכל לפי הדרך ולפי המקום ולפי יראתו וישוב דעתו. אבל אם קדם הוא להשיירא ויש לו מי שיאחוז את חמורו ירד למטה ויתפלל וכל שכן כשמהלך ברגליו שצריך הוא לעמוד ולהתפלל שבעמידה זו לא יטרד לבו כיון שמבלעדי כן צריך הוא להמתין על השיירא. ויש אומרים שבכל ענין צריך הוא לעמוד באבות כדי לכוין שאם לא כיון לבו באבות צריך הוא לחזור ולהתפלל וכשמתפלל דרך הילוכו אינו יכול לכוין כל כך לכן צריך לעכב הבהמה שלא תהלך עד שיגמור ברכת אבות אבל א"צ לירד למטה וראוי לחוש לדבריהם אם הוא שלא במקום סכנה. ולכתחלה לא יצא לדרך משעלה עמוד השחר עד שיתפלל תחלה בביתו כל תפלת י"ח מעומד כמו שנתבאר בסימן פ"ט ומכל מקום אם עבר ויצא יכול להתפלל דרך הילוכו מפילו מהלך סמוך לעיר בתוך התחום ואף ע"פ שיגיע למחוז חפצו בעוד שיש עדיין שהות הרבה להתפלל אעפ"כ יכול להתפלל בדרך מיד שהגיע זמן התפלה ואינו מחויב להתעכב מלהתפלל עד שיגיע למחוז חפצו כדי להתפלל שם מעומד שכיון שכבר חל עליו חובת התפלה והוא בדרך יכול לצאת ידי חובתו מן הדין באשר הוא שם ואינו מחוייב להחמיץ המצוה כדי להתפלל מעומד כיון שעכשיו הוא פטור מהעמידה. ומכל מקום כדי לקיים המצוה מן המובחר נכון הוא שימתין עד שיגיע למחוז חפצו להתפלל שם מעומד אם ידוע לו שיהיה לו שם מקום מיוחד שלא יבלבלוהו בני הבית ואין בזה משום אין מחמיצין את המצות וזריזים מקדימין למצוה כיון שמתכוון כדי לקיים מצוה מן המובחר:

תרומת הדשן לה

שאלה: הרואה לבנה בחדושה בימי החול, ואומר נמתין לברך על חדושה, עד למוצאי שבת יפה הם עושין או לאו? תשובה: יראה דיש לחלק בדבר, היכא דליל מוצאי שבת הבא בקרוב, אינו לילות הרבה בחדוש, כגון ז' או ח' בחדש, שאפילו אם יהא מעונן במוצ"ש, וב' וג' או ד' לילות אחריו, עדיין יש זמן לברך, עד סוף ליל ט"ו, כה"ג יפה להמתין עד מו"ש. דכתב א"ז: דאין מברכין על הירח אלא במו"ש, כשהן מבושמיין ובכלים נאים; אבל אם ליל מוצ"ש הבא, יהא לילות הרבה בחדוש, שאם יהיה מעונן בו, וב' וג' או ד' לילות אחריו, יעבור זמן הברכה, כה"ג אין להמתין עד מו"ש, דכל היכא דראוי הוא להסתפק, שתעבור המצוה, אין משהין אותה, אפילו כדי לעשותה יותר מן המובחר. וראייה, מהא דגרסינן /יבמות לט ע"א/ פ' החולץ: איתמר ביאת קטן וחליצת גדול, רבי יוחנן ורשב"ל, חד אמר ביאת קטן עדיפא, משום דמצוה ביבום, וחד אמר חליצת גדול עדיפא, משום דמצוה בגדול. ופריך עלה ממתניתין, תלה בקטן עד שיגדיל אין שומעים לו, אלא אומרים לו עליך מצוה, או חלוץ או יבם. ואי ס"ד דאמרין ביאת קטן עדיפא, ניטר דיילא מייבם? ומשני כל שיהיו מצוה לא משהינן, ולאידך מ"ד פריך נמי ממתניתין, דתנן: תלה בגדול עד שיבא ממד"ה אין שומעין לו, ואי ס"ד חליצת גדול עדיפא, ניטר לגדול דיילא אתי וחליץ? ומשני נמי הכי כל שיהיו מצוה כו', אלמא דלא משהינן מצוה, כדי לעשותו מן המובחר כי התם, דלחד מ"ד ביאת קטן עדיף, ולחד בגדול עדיפא, ואפ"ה לא משהינן לה. ומ"מ מוכח התם, דדוקא בדראוי להסתפק שתעבור המצוה, אז לא משהינן לה, אבל בשאין ראוי להסתפק לא. ותדע, דאמאי נקט תנא ובגדול עד שיבא ממדינת הים, ליתני עד שיבא ממדינה למדינה בארץ ישראל, דלא משהינן, אלא דוקא נקט בקטן עד שיגדיל, ובגדול עד שיבא ממד"ה לא משהינן, משום דשמא ימות הקטן, והגדול לא יבא לעולם ממד"ה, ותעבור המצוה, לכך לא משהינן, אבל ממדינה למדינה דקרוב הדבר שיבא, משהינן וה"ה בנ"ד. ולפי זה הא דכתב בהגה"ה במיימוני, דנהג מור"ם, כשהיה מקדים לברך בחול, כדי שלא יעבור זמן, שהוא עד ט"ז בחדוש, היה לובש סרבל מכובד שהיה לו, ע"כ אין ר"ל שבמוצ"ש היה ודאי עובר זמן, אלא ר"ל, ראוי להסתפק שיעבור, כדבארתי לעיל, והנראה לע"ד כתבתי.

מהי דעת שו"ע הרב ותרומת הדשן במחלוקת שהוזכרה לעיל?
שדה חמד כללים מערכת ז, סוף כלל א ד"ה ונסתפק

המקור לדין והנפקא מינה

הגליוני הש"ס מביא בשם המאירי (יומא כח,ב) שענין זריזין מקדימין למצוות אינו חיוב גמור מן התורה אלא הוא דבר שראוי לאדם ללכת בדרכי האבות.

ונראה שהמקור לדבריו הוא מהסוגיא בפסחים שהרי מה שכתוב "וישכם אברהם בבקר" הוא קודם מתן תורה, וגם לא נאמר שהוא חיוב אלא הגמ' באה להסביר מעשהו של אברהם אבינו.

לעומת זאת הרד"ך בתשובה (בית ב, חדר ה; מובא בקטע השני של גליוני הש"ס) מוכיח מגמ' חגיגה (ז,ב) שחובה מן התורה להזדרז בקיום המצוות. כתוב שם בגמ':

סבר רב יוסף למימר מאן דאית ליה עשרה בנים לא ליסקו האידינא חמשה ולמחר חמשה אמר ליה אביי פשיטא הי מינייהו משוית להו פושעים והי מינייהו משוית להו זריזין

ומכאן משמע שהוא מן התורה, שהרי קורא לאלו שלא מזדרזים 'פושעים'.

לכאורה יש ראייה לשיטה זו מהמכילתא:

מדרשי הלכה, מכילתא פרשת בא מסכת דפסחא פרשה ט ושמרתם את המצות ר' יאשיה אומ' אל תקרי כן אלא ושמרתם את המצוות כדרך שאין מחמיצין את המצה כן אין מחמיצין את המצה אלא אם בא מצוה לידך עשה אותה מיד.

כך נראה לומר שהמחלוקת הזו בין גליוני הש"ס והרד"ך תלויה בשאלת המקור לדין זה, שאם המקור הוא הלימוד של המכילתא הרי הוא חיוב גמור לכל המצוות. אולם אם המקור לדין הוא מהגמ' שלנו, ממילא אין כאן חיוב גמור אלא רק סברא ודבר שהוא ראוי לעשות.

אמנם לפי המאירי, שהביא גליוני הש"ס, צריכים להסביר שמה שכתוב במכילתא הוא גם על דרך הראוי והמשובח ואינו חיוב גמור, והגמ' חגיגה הוא לאו דוקא ובדרך גוזמא. (וכן משמע ממה שכתב בהוריות, שמי שאינו מזדרז אינו עושה המצוה דרך כוונה מעולה).

שתי הערות ששייכות לסוגיה בפסחים ולא בבבא בתרא:

בבקר או בלילה הקודם?

בגירסת הגמ' שלנו שואלים למה צריכים להקדים את הבדיקה לפני שש שעות, ואם תאמר שהוא בגלל זריזים מקדימים למצוות - "ונבדוק מצפרא"? מכאן משמע שאין שום מקום לזריזות קודם הבקר, ואין צריך להזדרז ולעשותה בלילה הקודם. ואחר כך הגמ' מביאה שלומדים דין זריזות מאברהם אבינו, שהשכים בבקר, ולכאורה דוקא מכאן הגמ' לומדת שיש דין זריזות מהבקר ולא לפני זה.

אולם גירסת הרי"ף היא אחרת, והשאלה של "ונבדוק מצפרא" מופיע אחרי הזכרת הפסוק באברהם. ולפי זה אין הפסוק בא ללמד אלא את דין זריזות ככלל, אולם הדין שאין הזריזות מתחילה אלא מן הבוקר ולא מן הערב אין למדים אלא מן הסברא (ר"ן). והסיבה שאברהם יצא בבקר ולא בערב אולי בגלל סברת התוס' שלא רצה לצאת יחידי בלילה. וכן כתב המהרש"א שלפי גירסה זו מסתלקת קושיית התוס'.

מכל מקום גם מכאן נראה להסיק שהגדר של דין זריזות הוא דוקא מתחילת אותו היום ולא בלילה שלפני זה.

מעלות השחר או מנץ החמה?

לעיל ב,א מובאת הסוגיה של "לעולם יכנס אדם בכי טוב", וכתב רש"י שם שיש לצאת מן העיר לאחר הנץ החמה. אמנם משמע מהר"ח (מובא בתוס' בבא מציעא) שיכולים לצאת כבר מעלות השחר. הפרי מגדים הכריע בזה כמו רש"י.

לכאורה יש קשר בין הסוגיות. הראיה כאן הוא מהמילה 'בקר' וכן שם "הבוקר אור והאנשים שולחו". אמנם כאן כתב רש"י שההשכמה של אברהם היתה בעלות השחר, שלא המתין עד הנץ

החמה. ונראה לתרץ שלשון בקר אמנם משמע עלות השחר, אך כיון שמוזכר שם הבוקר אור משמע דוקא כשיש אור ממש, והיינו נץ החמה.

ועיין רש"י מגילה כ"א על זה שאין מלין אלא אחרי נץ החמה, והמל מעלות השחר כשר בדיעבד, שאכן מעלות השחר יום הוא, אך כיון שאין הכל בקיאים בזמנו צריכים להמתין עד הנץ החמה. ומכאן אפשר לומר שיש חילוק בין מצוות שמותרים לעשות בלילה, ומצוות שאין לעשותם בלילה. מצוות שאין לעשותם בלילה, יש חשש שמא יטעו ויעשו בלילה, ולכן עשו הרחקה מן העבירה וקבעו שאין לעשות אלא מנץ החמה, ולכן אין דין זריזות אלא מנץ החמה. וכך הוא במילה, שאין למול בלילה, שכתוב 'ביום השמיני', וכדי להרחיק מן הלילה, קבעו שאין למול עד הנץ החמה, ולא שייך זריזות קודם לזמן הזה. וכן מצאנו בנטילת לולב שאין נוטלים אותה אלא מהנץ החמה (גם שם התורה הקפידה שהמצוה תיעשה דוקא ביום, 'ולקחתם לכם ביום הראשון'). אולם מצוות שמותר לעשותם בלילה, וממילא אין כאן מכשול אם היא נעשית לפני תחילת היום, בהן דין זריזות מתחילה מעלות השחר.

האם השיקול של תוספת קידוש ה' דוחה דין זריזין מקדימין?

איך מביאים ראיה מאברהם אבינו?

הקשה בספר זית רענן (לבעל מ"א) על הגמ' פסחים איך לומדים דין זריזות בברית מילה מהתנהגות אברהם אבינו בעקידה, הרי במילת עצמו אברהם אבינו בעצמו לא נהג כן. שכתוב בפרקי דר' אליעזר כ"ט, על הפסוק "בעצם היום הזה" שאברהם מל את עצמו דוקא באמצע היום, בגבורת השמש, ולכאורה זוהי סתירה לדין זריזין מקדימין למצוות, ולמה לא מל בהשכמה? ותירץ שם שאברהם עשה כן בדוקא כדי לפרסם את עשיית המצוה מול בני דורו שלא רצו להניח לו למול. אם כן היה זה ענין של קידוש ה' שהוא דוחה את ענין הזריזות.

עוד מתרצים שענין זריזות הוא דוקא במילה בזמנה, אך אברהם הרי היה בן צ"ט שנה, ולא היה בזמנה, ואמרינן כיון שנדחה נדחה. (עיין ט"ז רמב"ם?). אולם בשו"ת נודע ביהודה (יו"ד מהדו"ת קס"ו) כתב להיפך, שבמילה שלא בזמנה בודאי חייבים להקדים מדין זריזין מקדימין למצוות, שבמילה שלא בזמנה כל שעתא ושעתא זימניה הוא. (ועיין שדה חמד מערכת זיין, עמוד 151, כלל ב שהביא הרבה שצדדו לומר כן). (ואכן יש פוסקים שכשיש שתי בריתות למוהל ביום אחד, אחד מילה בזמנה ואחד מילה שלא בזמנה, יש להקדים את המילה שלא בזמנה, שכל שעתא ושעתא זימניה הוא, וממילא כל רגע ורגע מהוה דחיה של המצוה, לעומת מילה בזמנה שזמנה בכל אותו היום, ואין כאן דחיה עד למחרת).

ונראה שלפי דברי הנודע ביהודה צריכים לתרץ את דחיית המילה על ידי אברהם אבינו כמו שתירצו לעיל, שענין קידוש ה' דוחה זריזין מקדימין למצוות. אבל לפי הט"ז נראה שדין זריזות אינה נדחה אף כי יקולים של קידוש ה'.

ויש לדון מהי נקודת המחלוקת בין הט"ז והחולקים עליו?

האם השיקול של "ברב עם הדרת מלך" דוחה זריזין מקדימין למצוות?

עוד מתרצים שאפילו בלי הענין של קידוש ה' מכל מקום עדיף לעשות את המצוה "ברוב עם" מאשר להקפיד על זריזין מקדימין למצוות, ולכן אברהם דחה את הברית לאמצע היום.

אולם נראה שהרבה חולקים על זה. עיין בברכי יוסף (או"ח יא) שהוכיח שדין זריזין מקדימין עדיף מדין "ברוב עם" מהגמ' ר"ה (לב,א) שקוראים הלל אחרי תפילת שחרית ולא אחרי מוסף, אף שבמוסף יש יותר אנשים, משום זריזין מקדימין למצוות. וכן הובא בשערי תשובה (או"ח רכ"ט, סק"ב). ועיין ערוך

השולחן (יו"ד רסב,ח) שצווח על אלו שמאחרים המילה מפני שלא באו כל הקרואים. אמנם לפי דבריו זה ענין מיוחד השייך דוקא למצוות מילה.
ויש לדון מהי נקודת המחלוקת כאן, האם רוב עם דוחה זריזין מקדימין או לא?

האם שייך זריזין מקדימין אף קודם לזמן המצוה?

ביד מלאכי כתוב שלא שייך זריזין מקדימין אלא כשכבר הגיע זמן המצוה כמו במילה, אבל כשעדיין לא הגיע זמן עשיית המצוה לא שייך בה הקדמה, אדרבה מקריא "מצוה שלא בזמנה".

לעומת זאת כתוב בגליוני הש"ס ששייך גם כן ענין זריזות לזריזות במצוות, היינו לעשות הדבר עוד קודם הזמן באופן שבזמן התחלת זמן קיום המצוה, המצוה כבר תהיה עשויה. הוא לומד ענין זה מגמ' ותוס' ב"ב ה,ב.

תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא דף ה/א

גמ' אמר ריש לקיש הקובע זמן לחבירו ואמר לו פרעתך בתוך זמני אינו נאמן ולואי שיפרע בזמנו אביי ורבא דאמרי תרוניהו עביד איניש דפרע בגו זימניה זימנין דמתרמו ליה זוזי אמר איזיל איפרעיה כי היכי דלא ליטרדן תוספות על הש"ס, תוס' מסכת בבא בתרא דף ה/ב ד"ה כי היכי

כי היכי דלא ליטרדן. אע"ג דבפ' יש בכור (בכורות דף מט. ושם) תנן בכור בתוך שלשים יום בחזקת שלא נפדה ואומר ר"י דהתם לא שייך האי טעמא דלא ליטרדן דהוי ממון שאין לו תובעין מיהו קשיא לרבי מפרק השואל (ב"מ דף קב: ושם) דאמר בעו מיניה מרבי ינאי שוכר אומר נתתי ומשכיר אומר לא נטלתי על מי להביא ראיה אימת אי בתוך זמנו תנינא מת בתוך שלשים יום בחזקת שלא נפדה והשתא היכי מדמי לה לבכור דהתם לא שייך למימר לא ליטרדן ולכך צריך לומר דבכור נמי איכא טירדא דמצוה שצריך מיד ליתן דזריזין מקדימין.

ומכאן נראה ששייך זריזין אף קודם שהגיע זמן קיום המצוה.

ויש להבין כאן את המחלוקת בין גליוני הש"ס ויד מלאכי.

האם מצוה מן המובחר דוחה זריזין מקדימין למצוות או לא?

כתב הרמ"א (או"ח סימן כה סעיף א): מיהו אם תפילין מזומנים בידו ואין לו ציצית, אין צריך להמתין על הציצית, אלא מניח תפילין וכשמביאים טלית, מעטפו (דברי עצמו). וכתב שם מ"א סק"ב: אע"פ שיש לומר שיעשה אחר כך המצוה יותר מן המובחר.

לעומת זאת השבות יעקב נשאל לגבי אחד שהיה יכול לברך על אתרוג פשוט והיה יוצא בזה על פי דין, אמנם הוא רצה לא לצאת בזה ולחכות שעה או שעתיים ולברך אחר כך על אתרוג מהודר, האם שפיר לעשות כן או האם זריזין מקדימין למצות עדיף? הוא הביא את דברי המ"א הנ"ל ודחה אותם, וכתב שאם כוונתו לעשות מצוה מן המובחר אז מותר לשהות אפילו זמן מרובה כל שודאי לו שיבוא לידי המצוה מן המובחר – ובזה גם זריזועומד הוא לעשות מצוה מן המובחר, ומחשבתו הטובה מצטרפת למעשה.

וכן נראה מפסקיהם של תרומת הדשן ושו"ע הרב, שענין מצוה מן המובחר גובר על דין זריזין מקדימין, אך כל זה בתנאי שהמצוה לא תבוטל. בעל תרומת הדשן פוסק שאפשר לדחות אמירת ברכת הלבנה למוצאי שבת, אם אין חשש שלא יוכל לאומרו כלל, בגלל יום המעונן. ובשו"ע הרב כתב בצורה מפורשת שמצוה מן המובחר גובר על זריזין לגבי להתפלל בעמידה ולא בנסיעה.

ויש להבין מהו הסבר המחלוקת בין המ"א ושבות יעקב?

האם הכלל של מצוה בו יותר מבשלוחו דוחה זריזין מקדימין?
שדה חמד (כללים מערכת ז, סוף כלל א ד"ה ונסתפק) מביא שתי דעות בענין הזה.

מהו ההסבר לשיטת רש"י שאין "זריזין מקדימין" בתרומת הדשן?
רש"י כותב ביומא שאין גורסין "היכי מאחרינן" בגמ' שם. שאם סוברים שמצות תרומת הדשן מדאורייתא מחצות, יש טעם בשאלת הגמ' איך מקדימים, אך אין לגמ' לשאול איך מאחרים - שהרי מחצות הלילה "כל חציו ראוי להרמה, ומה לנו אם יאחר".

לעומת זאת תוס' כן גורסים "היכי מאחרינן", ושאלת הגמ' היא שאם זמנה מחצות איך תרמו בכל יום רק סמוך לקרות הגבר - הרי זריזין מקדימין למצוות?

ואמנם שיטת התוס' מובנת, אך דברי רש"י באמת צריכים ביאור, למה אין דין זריזין מקדימין בתרומת הדשן?

רש"י כותב שאם לא קיים זריזין בכל זאת יצא, ויש להבין את דבריו
גמ' מגילה (כ,ב) כתוב שכל היום כשר לקריאת המגילה וכו', וכתב שם רש"י "כל היום כשר ואע"ג דקיימא לן זריזין מקדימין למצות, דכתיב: 'וישכם אברהם בבקר' - אפילו הכי כשר כל היום".
ובטורי אבן כתב שמשמע מרש"י שלומדים מכאן שאע"ג שלא הקדים כזריזין - יצא. ותימה הוא, שהרי זה דבר פשוט, וכי יעלה על הדעת משום שלא עשה מצוה מן המובחר פטור לגמרי?! ויש להבין את שיטת רש"י כאן.

הסבר כל הנ"ל על פי חקירת הטעם
ונראה לבאר את כל העינים הללו על פי חקירת טעם הענין של זריזין מקדימין למצות. מצאנו שני טעמים לענין הזה.
(א) חוששים שמא תטרוף השעה ותבטל המצוה (הוא מצטט שו"ת פני יהושע טו, אך לא מצאתי את זה שם) [וכן כתב המסילת ישרים בתחילת פרק ו].
(ב) המאחר לעשות את המצוה אינו מראה כוונה מעולה אלא כמי שעושה אותה דרך פירוק עול ומצוות אנשים מלומדה (מאירי).

עיין טבלה

* מחלוקת רש"י ותוס' באיחור מצות תרומת הדשן - רש"י כתב שאין
גורסים 'היכי מאחרינן', שכל הזמן אחרי חצות הוי זמנה. אולם תוס' שואלים למה אין עושים מיד בחצות הרי יש כאן זריזין מקדימין למצוות.
שיח יצחק מדייק מלשון הגמ' שמאחרינן דומיא דמקדימין, וכמו שיש חסרון בקיום המצוה אם מקדימים, שהוא לפני זמנה, כמו כן יש חסרון בקיום המצוה אם מאחרינן. אמנם כל זה נכון אם אומרים שהטעם הוא שהוא נראה כמתרשל בקיום המצוה, שהוא חסרון בקיום המצוה. ולכן תוס' גורסים את המילים "היכי מאחרינן".
אולם בדברי רש"י אפשר לומר שני הסברים:

א) רש"י סובר, כאמור לעיל שהטעם לזריזין מקדימן הוא שמא תטרוף השעה ולא יקיים את המצוה, ואולי אפשר לומר לפי רש"י שכיון שמכל מקום "כהנים זריזין הן" אין כל חשש שמצות תרומת הדשן לא תתקיים, ולכן אין שם דין זריזין.

ב) ועוד יש לומר שהגמ' דנה לגבי קיום המצוה ולא לגבי זריזות, וכיון שמצות ההרמה היא כל הלילה, אם מאחרים אין כאן חסרון בקיום המצוה, כי מצד קיום המצוה אין שום הבדל אם מקיימה בתחילת זמנה או אחר כך, ולכן אין זה דומה להקדמת הזמן, ששם ודאי יש חסרון בקיום המצוה, כי הוא לפני הזמן. ולכן רש"י אינו גורס את המלים היכי מאחרין.

גברא	חפצא	
שלא יעשה בדרך של פירוק עול ורשלנות - מאירי	חשש שמא תטרוף השעה ותבטל המצוה - מסילת ישרים	טעם זריזין מקדימין למצוות
לא - יד מלאכי - קודם הזמן אי אפשר לומר שהוא כמתרשל	כן - גליוני הש"ס על פי התוס' ב"ב - גם קודם הזמן יש את החשש	האם יש זריזין אף קודם זמן המצוה?
כן - שבות יעקב - אם הוא עושה מצוה מן המובחר אין הוא כמתרשל	לא - מ"א - גם כאן עדיין יש את החשש ולכן אין להמתין עיקר היחס הוא למצוה, וכמובן לפני שדואגים להידור המצוה יש לדאוג שהמצוה תתקיים	האם מצוה מן המובחר דוחה זריזין מקדימין?
כן - זית רענן, נודע ביהודה	לא - ט"ז	האם ניתן לדחות זריזין עבור תוספת קידוש ה'?
כן - המתרצים כך באברהם אבינו	לא - ברכי יוסף, שערי תשובה	האם ניתן לדחות זריזין עבור ברב עם הדרת מלך?
כן - כנ"ל בזה שהוא דוקא רוצה לעשות בעצמו, אין ההמתנה מראה על רשלנות אלא את ההיפך	לא - עדיין יש את החשש ולכן אין להמתין	האם מצוה בו יותר במשלוחו דוחה זריזין מקדימין?
תוס' *	רש"י *	איך מאחרים מצות תרומת הדשן?
מאירי - אחיזה בדרכי האבות, לעשות את המצוות בהתלהבות	רד"ך - חיוב גמור, שיש חשש לביטול המצוה	חיוב גמור או אחיזה בדרכי האבות